

шлюбного та спадкового права визначали правове становище неодруженої жінки, вдови та дітей. Процесуальні норми земських уставів визначали порядок розгляду справ різними судовими органами. В Уставних земських грамотах узагальнюються привілеї, які звільняють різні верстви місцевого населення від багатьох податків і робіт. На їх сторінках великий князь литовський виступає як арбітр, що вирішує різні спори між місцевими мешканцями та державними урядовцями, як правило, на користь перших.

Автор вважає, що головною заслугою земських уставів у цивільному праві було те, що вони започаткували поняття виморочного майна, яке переходило до держави в особі князя. При цьому систематизатори взявши за основу Уставну земську грамоту мешканцям Київської землі 1507 р. [2, 34] у Литовському Статуті 1529 року цей важливий момент пропустили, а от у 1566 р. (роз. 3, арт. 14) та у 1588 р. (роз. 3, арт. 17) закріпили.

Галузь міського права на українських землях включала в себе інститут так званого ярмаркового права. Так в Уставна земська грамота мешканцям Волинської землі 1509 р. включає в себе такі норми цього інституту: 1) традиційне право на проведення ярмарок в окремо вказаних великокняжою владою містах; 2) виключну підсудність ярмаркових судів у містах; 3) заборона введення нових торгових мит при проведенні ярмарок ("Нижьли мають тыи старьи мыта давати, где передь тымь будуть давали. А и мы ихъ тако жь при всемь томь zostавили, и тыи мыта новьи имь отложили") [3, 65].

Норми Уставних земських грамот звільняли міщан від всякого роду нових податків ("помірного") та робіт ("...къ замку Луцкому и къ двором нашимъ, орати, и жати, и сено косити, и милость то имь отпустилъ...") [3, 65] на користь державної адміністрації у містах з магдебурзьким правом самоврядування.

У висновку слід зауважити, що Уставні земські грамоти XVI століття поряд зі загальноземськими законами, звичаєвим правом та збірниками магдебурзького права відіграли одну з головних ролей на терені становлення деяких (міське самоуправління, муніципальне судочинство тощо) інститутів місцевого права України, які є чинними до сьогоднішнього дня. Тому як і раніше ці джерела українського міського права потребують подальшого детального дослідження науковців.

1. Акты, издаваемые комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов въ Вильне. – Вильна: Въ Типографіи А.К. Киркора, 1891. – Томъ ІІ. – 646 с. 2. Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссией. – СПб: Въ Типографіи II Отделения Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1846. – Т. I. – 375 с. 3. Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссией – СПб., Въ Типографіи II Отделения Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1848. – Т. 2. – 397 с. 4. Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания перваго Литовскаго Статута / М. К. Любавский. – М.: Университетская типографія, 1892. – 920 с. 5. Любавский М. К. Очеркъ истории Литовско-Русскаго государства до Люблинской уни включительно / М. К. Любавский. – Москва: Синодальная типографія, 1910. – 380 с. 6. Дворниченко А. Ю. Русские земли Великаго княжества Литовскаго: Очерки истории общины, сословий, государственности (до начала XVI в.) / А. Ю. Дворниченко. – СПб.: Изд-во С.-Петербургскаго ун-та, 1993 – 240 с. 7. Крикун М. Административно-территориальный устрій Правобережной Украины в XV–XVIII ст. Кордони воеводств у світлі джерел / М. Крикун. – К.: Видавництво Академії Наук України, 1993. – 180 с. 8. Юхо І. А. Крыницы беларуска-литовскаго права / І. А. Юхо. – Минск: "Беларусь", 1991. – 238 с. 9. Ясинский М. Уставныя земскіе грамоты Литовско-Русскаго государства / М. Ясинский. – К.: Въ университетской типографіи. (В.І. Завадзкаго), 1889. – 205 с. 10. Лашенко Р. М. Лекції по історії українського права / Р. М. Лашенко. – К.: Вид-во "Україна", 1998. – 254 с. 11. Леонтович Ф.И. Источники русско-литовскаго права / Ф.И. Леонтович. – Варшава: Тип. Варшавскаго учебнаго округа, 1894. – 71 с. 12. Якубовский И. Земские привилеи Великаго Княжества Литовскаго / И. Якубовский // ЖМНП. – СПб.: Сенатская типографія, 1903. – № 4. – С. 239-278.

Надійшла до редколегії 27.06.11

Л. Дячук

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ ТА ЖИТЕЛІВ ПРОВІНЦІЇ

Досліджується проблема заборони шлюбів за принципом адміністративної залежності особи у візантійському праві в контексті римської правової традиції та її еволюції на основі християнських цінностей.

Ключові слова: заборони, шлюб, провінціали, адміністратори, юридичні наслідки.

Исследуются проблема запрещенных браков за принципами административной зависимости лица в византийском праве в контексте римской правовой традиции и ее эволюции на основе христианских ценностей.

Ключевые слова: запрещения, брак, провинциалы, администраторы, юридические последствия.

Probed problem of prohibitions of marriages after principles of administrative dependence of person in a byzantine right in the context of Roman legal tradition and evolution on the basis of christian values.

Keywords: prohibitions, marriage, provincials, administrators, legal consequences.

Візантійське право, як унікальний феномен світової цивілізації, поєднало на засадах християнських цінностей основи римської правової системи, окремі інститути грецької юридичної традиції та правові явища, що належали до *jus non scriptum* етнічних спільнот, які проживали у межах Візантійської ("Ромейської") імперії. Формування правового феномену, який увійшов у юридичну літературу під назвою *jus graeco-romanum*, *byzantin droit* (фр.), *ostromische Vulgarrecht*, *bisantische Recht* (нім.), відбувалось перш за все шляхом християнізації норм римського права, яку започаткував у 313 р. **Медіоланський едикт** імператора Константина Великого (306 – 337 рр.). Слід зазначити, що процес християнізації нерівномірно відобразився на відповідних галузях та інститутах публічного і приватного права. Особливих змін зазнало передусім шлюбно-сімейне право, яке за своєю специфікою у традиційному суспільстві, завжди було пов'язане з цінностями відповідних релігій та з особливостями сакральних традицій і звичаїв

(*mores*). Мета перших імператорів ранньовізантійської (східноримської) держави, що за самоназвою відома як *Ромейська імперія*, полягала в узгодженні норм римського права з відповідними християнськими цінностями та суспільними ідеалами. Однак частина інститутів та відповідних норм класичного періоду увійшли у візантійське право майже без змін. В процесі правової еволюції такі зміни об'єктивно детермінувались не тільки трансцендентними, але й іманентними факторами. Наприклад, йдеться про відомі тенденції соціального та політичного розвитку і відповідні суспільні відносини, які необхідно було врегулювати, в умовах антагонізму та агону (*змагальність*) ідей античності та християнства. Однак, якщо норми більшості галузей римського права майже повністю увійшли у візантійську правову систему, зазнавши в процесі еволюції певних корекцій, то в контексті шлюбного права йдеться про збереження, як правило, тих норм, що відповідали або не суперечили християнським цінностям та відповідній правовій доктрині.

© Дячук Л., 2011

Однією із важливих проблем римського суспільства, що загострилась у добу принципату (27 р. до н.е – сер. III ст. н.е.) були відносини між імперським центром та провінціями держави. Це зумовило формування нової адміністративно-територіальної системи, що стало онтологічною (матеріальною) підставою – причиною для врегулювання відповідних суспільних відносин за нормами як публічного, так і на приватного права. Регулятивно-правові механізми доби принципату стали у певних випадках надбанням візантійської правової системи. Один із найбільш яскравих прикладів входження норм шлюбного права пізноантичного римського суспільства у візантійську, тобто християнську греко-римську правову систему, були норми-заборони шлюбу, суб'єктами якого могли стати управитель *provinciae* та особа, що знаходилась під його юрисдикцією.

Основними джерелами такого правового положення були фрагменти праць римських класичних юристів – Папініана (D. 23.2.63), Павла (D. 23.2.38; D. 23.2.65) та Марціана (D. 23.2.57), що увійшли в Дигести Юстиніана [1, с. 287, 297, 301, 302]. Однак, не дивлячись на **актуальність даної наукової тематики**, яка торкається проблеми свободи особи в контексті адміністративної залежності, в науковій літературі та в підручниках з римського і візантійського права присутні лише окремі згадки (Ф. Шулін [2, с. 209], І. Перетерський, І. Новицький [3, с. 134], О. Підпригора, Є. Харитонов [4, с. 285]) та лаконічні оцінки (в статті М. Сюзюмова "*Экономические воззрения Льва VI*" [5, с. 35 – 36] та у монографіях Є. Ліпиш [6, "Право і суд в Візантії в IV – VIII вв." [6, с. 47] і "Законодательство и юриспруденция в Византии в IX – XI вв." [7, с. 96]) відомого правового положення.

Проблема заборон шлюбу з тих чи інших мотивів існувала від часів патріархального суспільства (табуальні заборони) і залишилась актуальною до наших днів. Головна причина заборонених шлюбів полягала у кровній спорідненості. Основні заборони шлюбів увійшли в сучасні законодавства різних країн. Так, в Сімейному кодексі України, з численних заборон шлюбу, що сформувались ще в традиційних суспільствах, залишились лиш основні – заборони за принципами кровної спорідненості та усиновлення (8). По-перше, у шлюбі не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії спорідненості. По-друге, як випливає із змісту ст. 26.2-3, заборонявся шлюб між побічними родичами до 4-й ступеня спорідненості (наприклад, дядько і племінниця, тітка і племінник, двоюрідні брати і сестри). В цій частині українське шлюбно-сімейне законодавство відповідає швидше римській, а не візантійській правовій доктрині, оскільки заборони в період візантійського класичного права торкалися осіб аж до 7-ї ступені спорідненості. Щоправда, за Юстиніана шлюб двоюрідних братів і сестер в принципі дозволявся, але лише з дозволу діда-домовладки і стосовно дітей двох братів (D. 23.2.3). Натомість, Сімейний кодекс України забороняє такі шлюби (ст. 26. 3.). Разом з тим, цілком узгоджується з візантійським правом перша частина ст. 5-ї, оскільки йдеться про заборону шлюбу між усиновлювачем та усиновленим. Але, у випадку скасування усиновлення, такий шлюб вважається юридично чинним. Натомість, візантійські юристи вважали, що навіть після скасування усиновлення, подібний шлюб не має законної сили, оскільки до уваги брався не тільки юридичний, але й християнсько-моральний аспект даних правовідносин. Таким чином, заборони шлюбу в традиційному (християнському) та пост-традиційному українському суспільстві мають певні історично-правові паралелі, але при наявності суттєвих відмінностей. Тим не менше, попри десакралізований характер суспільних правовідносин, в

пост-традиційному суспільстві України збереглися окремі риси довготривалої рецепції норм шлюбно-сімейного права першої християнської держави – Візантії.

У Візантійській імперії, яка тривалий час була центром світової культури, по мірі еволюції шлюбно-сімейного римського права на ціннісних засадах християнства, була створена розгалужена система шлюбних заборон за родами та видами спорідненості: кровна спорідненість (пряма та побічна), фізична спорідненість, цивільна спорідненість (за усиновленням), спорідненість за свояцтвом та духовна спорідненість. Усі нормативно-юридичні заборони шлюбу, у першій християнській державі, неможливо увести в сучасне законодавство України, однак, окремі правові ідеї, до них дотичні, що відповідають християнським та загальнолюдським цінностям, заслуговують масового поширення, принаймні, в науковій та публіцистичній юридичній літературі.

Більшість видів заборон на шлюб – це виключно візантійський правовий феномен, система заборон якого сформувалась на юридично-технічній основі римського права, але під впливом християнської правової ідеології та принципів канонічного права [9, с. 276 -283, 10, с. 216 – 237]. Однак, принаймні, дві сфери суспільних відносин в Римі доби принципату викликали об'єктивну потребу у їх нормативно-правовому врегулюванні, що обумовило появу нових заборон при укладенні шлюбу. У першій сфері суспільних відносин регулювалися проблеми, пов'язані з моральними аспектами життя римського античного суспільства, яке викликало занепокоєння першого римського імператора доби принципату Октавіана Августа [11, с. 105-108]. Законодавець у двох нормативно-правових актах передбачив норми, які не визнавали шлюбів між вільнонародженими громадянами Риму та певними категоріями осіб, які визначалися переважно за моральними ознаками (повії, звідниці, актриси та ін.). Стосовно ж осіб сенаторського стану та їх дітей і внуки, окрім цього, передбачалися відповідні норми-заборони за соціальними принципами та кримінальними ознаками (вільновідпущеники, особами, що підлягали кримінальному покаранню та *infamia*). Щоправда, усі категорії шлюбів прямо не заборонялись, але відповідні особи вважались неодруженими і втрачали, за *Lex Julia et Papia Poppaea*, спадкові права [12, с. 429].

Друга сфера суспільного життя доби принципату яку необхідно було врегулювати, яку необхідно було врегулювати, також дотична до шлюбних відносин, але заборона шлюбу здійснювалась за принципом адміністративної залежності нареченої від управителя провінції та його оточення. Дана правова проблема не могла виникнути в республіканському Римі, оскільки усі вільнонароджені громадяни одружувались лише з тими, хто мав *jus connubii*, а представники провінцій (латини, перегріни), які не вважались римськими громадянами, таким правом не володіли.

Однак, після скасування категорії *латинів*, за *Lex Julia de civitate latinis et sociis danda* (90 р. до н.е), під час "союзницьких війн", життя провінцій створювало нові особливості суспільних відносин у Римській державі (*Cicero, Balb., 8, 21*). [13, с. 139]. Особливо, на наш погляд, ситуація ускладнилась після того, як імператор Каракала розповсюдив право римського громадянства на усіх вільних жителів імперії [14, с. 66 – 80]. У зв'язку з цим, виникли дві юридичні проблеми. Перша супроводжувала римське та греко-римське суспільство впродовж усієї історії їх існування. Йдеться про проблему співвідношення та корелятивні зв'язки між *jus scriptum* та *jus non scriptum*, (що відображало правові традиції різних етнічних спільнот імперії) [9, с. 88], яку по різному вирішували візантійські законодавці – Юстиніан I

Великий (527 – 565 pp.), Лев III Ісавр (717 – 741 pp.) та Лев VI Мудрий (876 – 912 pp.) – під час проведення відомих правових реформ. Друга проблема, що мала багатоаспектне значення, була пов'язана з шлюбними правовідносинами представників адміністрації з місцевим населенням, що в 212 році отримало право римського громадянств.

Знаменитий римський юрист Aemilius Papinianus (142 – 212 p.), особливо шанований за теоретичне вирішення правових колізій [2, с. 114], порівнював заборону шлюбів адміністраторів провінцій з місцевими громадянами, з незаконним шлюбом опікунів та підопічних (D. 23.2.63). Його логіка, очевидно, полягала в тому, що кожен з названих ініціаторів шлюбу здійснював неначебо *patria potestas*, але при нетотожних формах залежності жінки від названих суб'єктів шлюбної ініціативи. Очевидно відповідальність адміністратора була більш вагомим, оскільки йшлося про можливість незаконного використання публічної влади, за для приватних цілей, при цілком можливому ігноруванні волевиявлення мешканки провінції. Натомість опікун не мав таких важелів впливу на рішення тієї особи, що була під його опіку. Разом з тим, спроба укласти шлюб між опікуном і підопічною вела до змішування квазі-сімейних та шлюбно-сімейних статусів вказаних осіб. Та особа, що вважалася *неначе* (*quasi*) донькою опікуна, не могла бути його дружиною. Візантійське шлюбне право поширило ці заборони на родичів відповідних суб'єктів квазі-сімейних відносин.

Натомість юридична відповідальність адміністратора, який міг використати, таким чином, своє адміністративне становище, мала не тільки приватно-правовий, але й публічно-юридичний зміст, оскільки підставою його влади в провінції було волевиявлення імператора, що в свою чергу, за римською правовою доктриною, був виразником волі римського народу (D. 1.4.1). Таким чином, неправомірні дії адміністратора виражались, по меншій мірі, в порушенні імператорського *mandata* (*вид імператорських конституцій*), який чиновник отримував перед вступом на посаду. Однак єднає обидва феномени римського та візантійського шлюбного права наступне: 1) залежність особи від потенційного нареченого; 2) небезпека щодо її особистого волевиявлення; 3) доктринальне положення римського права, що "становище вищої влади суперечить *законному шлюбу* (*matrimonium*)" (D. 23.2.63).

На жаль збереглося небагато джерел, за нормами яких, врегульовувались означені суспільні відносини. Йдеться про праці римських юристів класичного періоду, чотири фрагменти яких увійшли в Дигести Юстиніана, а також Конституція імператорів Граціана, Валентиніана та Феодосія 380 р., правова форма якої у ті часи уже ототожнювалась з формою *Lex*, що надавало їй у римському суспільстві найвищу юридичну силу. Чинність імператорської Конституції (380 р.) підтверджена першим офіційним Кодексом Візантійської імперії – *Codex Theodosianus* (Cod. Th., 3.6.1), а потому, разом з іншими імператорськими конституціями, в *Codex Justinianus* (C. 5.2.1). Після Юстиніана, згадані правові норми або ігнорувались, з відомих причин (Еклога та її переробки, Прохирон, Епанагога), або вводились до наступних зводів візантійського законодавства та загальних приватних збірок (Василіки, Синтагма Матвія Властаря, Шестикнижжя Арменопуло). Конституція Граціана, Валентинівна і Феодосія формально зберігала чинність до правових реформ імператорів Македонської династії (остання чверть IX та початок X ст.) і була пролонгована у *Basiliogram libri* та систематизована в 23-й Новелі Лева VI. Наприкінці існування Візантійської

імперії норми відомого правового положення увійшли в неофіційні збірки візантійського права – *Синтагма Матвія Властаря* (1335 р.) [15, с. 130, 132] та в *Шестикнижжя Арменопуло* (1345 р.) [16, с. 10 – 11]. Звичайно, в процесі еволюції візантійського суспільства та його правової системи норми-заборони шлюбу, за принципом несумісності публічної влади та шлюбних відносин в провінціях, зазнали певних ціннісних корекцій, але не стільки в сенсі формальних змін, а в їх новому тлумаченні, яке відображало особливості праворозуміння та правову доктрину відповідної епохи.

Вперше дана проблематика з'явилась в більш-менш цілісній формі у працях римського юриста Юлія Павла "Sententiae" ("Роздуми") (D. 23.2.38) та "Responsa" ("Відповіді") (D. 23.2.65), а також в "Definitio" ("Визначення") Емілія Папініана (D. 23.2.63) та "Інституціях" Марціана (D. 23.2.57). Однак, опираючись на текст "Responsa" Павла, слід зауважити, що відповідні норми-заборони вперше була зафіксована, як об'єкт правового регулювання, в "Інструкції" (*mandatum посадовим особам – вид імператорської конституції*) невідомого римського імператора (D. 23.2.65). Безсумнівно, що такий правовий акт (*mandata*) міг з'явитися лише після відомого едикту, який видав у 212 р. імператор Septimius Bassianus Caracalla (*відомий в літературі за родовим ім'ям* Аврелій Антонін).

Для більш широкого контексту визначення появи імператорської *Інструкції* нагадаємо, що один із фрагментів Дигесту, з відомої проблематики, належав видатному юристу та державному діячу Емілію Папініану, який займав посаду *praefectus praetorio* при імператорі Каракаллі і був убитий за його ініціативою у 212 р. (!), за вмову виправдати останнього перед сенатом і народом за вбивство брата (імператора – співправителя). Отже, співставлення цих історичних фактів свідчить, що імператорська *Інструкція* та праця Папініана "Визначення", яка могла з'явитися після видання відомого едикта (як розробка імператорської *Інструкції*), з'явилися саме в 212 році, викликані потребою врегулювання шлюбних відносин адміністраторів провінцій та залежних від них місцевих жителів. Очевидно імператорський правовий акт (*mandatum*) з'явився в умовах зростання податків в провінціях, після надання їх мешканцям в 212 році прав римських громадян.

Стосовно юриста Павла, варто зауважити, що окрім свідчень Ф. Шуліна, про його співпрацю з імператором Олександром Севером, він згадується в літературі, як учень юриста Сцеволи, а пізніше – послідовник та асесор *praefectus praetorio* – знаменитого Емілія Папініана, з яким, як *magister memoriae*, входив у імператорський *consilium* Семптимія Бассіана Каракалли. В зв'язку з цим, є значна доля вірогідності, що праці Павла "Сентенції" (D. 23.2.38) та "Відповіді" (D. 23.2.65), з'явилися у тому ж році, що й *Definitio* Папініана (D. 23.2.63). Це частково підтверджує сучасний дослідник римського права Дмитро Дождяв, підкресливши, що "Сентенції" юриста Павла, фрагмент яких увійшов у Дигести Юстиніана (D. 23.2.38), з'явилися у 209 – 212 pp. [17, с. 45]. Зрозуміло, що відповідні норми 2-ї книги "Сентенцій", що стосувались заборон шлюбу, могли з'явитися не раніше 212 р. Однак, існують певні підстави для висловлення гіпотези, що, принаймні, одна із праць Павла, а саме "Відповіді" (*Responsa*), в якій уперше йдеться про імператорську *Інструкцію*, могла з'явитися у якості *ius respondendi* в період правління імператора Олександра Севера (222 – 235 pp.), оскільки Julius Paulus, за свідченням Ф. Шуліна, обіймав при ньому посаду префекта преторію [2, с. 114]. Разом з тим, звістка про імператорську *Інструкцію*, в даному контексті, гармонійно узго-

джується з думкою, що її автором міг бути Олександр Север. Однак, не заперечуючи можливість походження останньої праці Павла, під час виконання ним посади *praefectus praetorio* при Олександрі Севері, ми все ж таки вважаємо, що відомий *mandatum*, з огляду на співставлення попередніх фактів (передусім, дата *Definitio* та вбивства Папініана), з'явився у 212 році за волевиявленням імператора Каракалли.

В будь-якому разі текст згаданої "Інструкції" був відтворений та проінтерпретований в працях Папініана, Павла та Марціана. Стосовно ж праці Марціана, лаконічний фрагмент якої увійшов у Дигести Юстиніана (D. 23.2.57), варто зазначити, що вона, очевидно, з'явилась після 212 року: передусім про це свідчить жанр його твору – "Інституції" (підручник, довідник), в якому, як правило, концептуально викладались основи відповідної системи права, при залученні найбільш авторитетних римських юристів. Зокрема, мова йде про юридичні праці Папініана, цитується Марціаном, поряд з іншими відомими юристами (*Юліаном, Помпонієм, Марцеллом, Сцеволюю*), як один із класиків римського права, якими сучасників, як правило, не визнавали. Наприклад, Юлія Павла, який був його сучасником у часи Олександра Севера, він у своїх творах не цитує.

Законної сили усі названі праці (Папініана та Павла), окрім "Інституцій" Марціана, очевидно набрали за *jus respondendi*, але достеменно відомо, що їх юридична чинність була підтверджена відомим законом "Про цитування" (426 р.) (C.Th 1.4.3), а згодом, включаючи фрагмент Марціана, в Дигестах Юстиніана. Окрім того, про праці Павла у 327 році була видана спеціальна конституція першого християнського імператора Константина Великого, який підтвердив їх юридичну силу та вказав на практичне значення (C.Th 1.4.2).

Зупинившись на джерелознавчо – правових аспектах, що торкаються джерел римського та ранньовізантійського права, необхідно зауважити, що уточнення і з'ясування хронології появи і надання чинності відповідним правовим джерелам має важливе значення, передусім, для їх дослідження в контексті тієї чи іншої ціннісної парадигми та відповідної правової доктрини.

В першому із названих фрагменті "Сентенцій" римський юрист Павло зазначив: "Якщо хто-небудь займає посаду в якій-небудь провінції, то він не може одружитися з дівчиною, що походить звідти чи має там місце проживання, хоча обручитися з нею не забороняється, звичайно, з тією умовою, що у випадку, якщо жінка не погодиться укласти шлюб після того, як (дана особа) складе з себе повноваження (офіційні обов'язки), їй буде дозволено це зробити, тільки повернувши передшлюбний дар, який вона отримала" (D. 23.2.38). Виділена частина сентенції, як зауважили, опираючись на думку італійського вченого (*professore dell'Università di Sassari*) Сальваторе Ріккобоно (1864 – 1958 рр.), видавці сучасного перекладу Дигест на російську мову, являється інтерполяцією юристів Юстиніана [1, с. 287]. З наведеною думкою можна погодитись, оскільки в римському праві класичного періоду передшлюбний дар, як юридична категорія, не існував. Його поява, як правового феномену шлюбного права, пов'язана з ранньовізантійським періодом доби *antejustiniane* (IV – V ст. н.е.) Перед тим, як звернутись до 1-го та 2-го параграфів фрагменту Павла, що деталізують його текст і перебувають з ним у корелятивному зв'язку як конкретне (часткове) та ціле, проаналізуємо загальну частину фрагменту.

Перш за все, в тексті фрагмента римського юриста Павла (D. 23.2.38), як, очевидно, і в його достеменно невідомому джерелі, відсутні пояснення та інша інформація про мотиви заборон відповідних шлюбів, що час-

тково спостерігається в імператорській Конституції 380 р., яка, щоправда, хронологічно належала уже до іншої, християнської епохи. Однак, якщо керуватися підходами та правовими принципами шлюбного права доби Октавіана Августа, що найбільш яскраво виявились у *Lex Julia et Papia Poppaea*, то на перший погляд, виникає мотив захисту традиційної, сакральної форми шлюбу *confarreatio*, до якої допускались лише особи патриціанського походження. Зрозуміло, що жителі провінцій, не належали до римського нобілітету, оскільки лише в часи діяльності юристів Папініана та Павла отримали, за відомою конституцією імператора Каракалли права римського громадянства. Однак, після заборони шлюбу адміністраторам провінцій (D. 23.2.38.), в наступній частині фрагменту йдеться про те, що заручини таких осіб "не забороняються". Це певною мірою корелюється з 1-м та 2-м (*див. нижче*) параграфами цього ж уривка. Так, у першому параграфі відомого фрагменту юрист Павло зазначив: "З попередньою нареченою (з якою відбулись заручини до призначення на відповідну посаду нареченого (D. 23.2.38. 1: *примітка*) [1, с. 287]), що знаходилась у провінції, в якій він займав посаду, останній міг укласти шлюб, а наданий за нею (нареченою) посаг не потрапляв в казну" (D. 23. 2. 38). В інших випадках, коли укладався незаконний шлюб, посаг, безвідносно від персоналізації провини, відбирався, як зазначив Папініан, відбирався на користь держави. Отже, з даного фрагмента, в цілому, випливає наступний правовий зміст: 1) заборона шлюбу адміністраторів провінцій та осіб, що знаходяться під їх юрисдикцією (місцевих жителів) являється явищем відносним, що обмежує *jus connubii* римських громадян на термін виконання ними посадових повноважень; 2) під час виконання адміністративних обов'язків шлюб не має юридичної сили; 3) наречена, як свідчить інтерполяція Юстиніана (*у даному фрагменті*), має право відмовитись від шлюбу тоді, коли він уже міг набрати чинності, тобто після складання повноважень адміністратора у даній провінції. Наші висновки цілком відповідають нормі – принципу, яка є частиною відповідного фрагмента Емілія Папініана (D. 23.2.63): *cum ratio potentates nuptias prohibuerit [становище вищої влади є перешкодою шлюбу]*. Основна ж думка його сентенції полягає у захисті волевиявлення жінки та її домовладки (якщо вона перебувала *cum manus*) від посягання на їх свободу, як громадян римської держави, з боку особи, що за своїм адміністративним статусом, повинна захищати їх права та вимагати виконання ними відповідних зобов'язань (*наприклад: сплата податків*). Тобто обов'язком адміністратора була охорона правопорядку у межах провінції, а не порушення інтересів осіб на приватному рівні, використовуючи свій публічний статус. Такі дії адміністратора були не тільки порушенням приватних інтересів жителів провінції та їх публічного вираження в "імператорському законодавстві", а виявлялися в безпосередньому ігноруванні нормативно-правових інструкцій (розпоряджень, наказів) імператора, який, за класичною правовою доктриною доби принципату, вважався виразником волі усього *homino populus* (D. 1.4.1).

Допустивши обмеження прав адміністратора провінції в сфері шлюбно-сімейних, тобто приватних відносин, законодавець, очевидно, прагнув, таким чином, уникнути неправомірних дій особи, яка, за своїм адміністративним статусом, повинна була охороняти суспільний інтерес. Така позиція цілком відповідає відомій сентенції, що виразила дух римського права: "Закон швидше допустить втрату для приватної особи, ніж суспільне зло".

Разом з тим, якщо заборони шлюбу за моральними та соціальними принципами стосувалися усієї категорії

осіб сенаторського середовища чи вільнонароджених громадян Риму ("шлюбне законодавство" Августа), то адміністратори провінцій, яких торкалися шлюбні заборони, могли одружуватись з тими, як свідчить зміст тієї ж сентенції, що стали їхніми нареченими до відповідного призначення на посаду (D. 23.2.38. § 1). Вони також мали право укладати шлюбні угоди, відповідно до другого параграфу відомої сентенції Павла, з жителями провінції стосовно своїх дітей, але лише жіночої статі (D. 23.2.38. § 2). Це переконує у тому, що прямої залежності заборони шлюбу за *владним принципом* від соціального становища адміністратора не існувало. Rector provinciae, наприклад, як звичайний громадянин держави був зобов'язаний надати посаг жителю провінції, який одружувався з його дочкою (D. 23.2.38.2). Тобто, стосовно реалізації шлюбних інтересів дочки адміністратора не було жодних додаткових перешкод, що б обумовлювались посадою її батька, окрім, хіба що, загального положення Модестіна, яке стосувалось усіх *вільних* (не тільки *вільнонароджених*) громадян держави (наприклад, *вільновідпущеників* чи осіб низької моралі). "У відношенні (шлюбних) союзів, – як зазначив останній з плеяди римських класиків, – необхідно завжди брати до уваги не тільки те, що дозволено, але і те, що пристойно [*honestum*]" (D. 23.2.42). Таким чином Herennius Modestinus проголосив одну з доктринальних ідей римського та юстиніанівського шлюбного права.

Натомість, з лаконічного уривку Марціана, що у такій формі потрапив у Дигести Юстиніана, дізнаємося, що син кожного чиновника в провінції не міг одружитись з особою, яка там проживала (D. 23.2.57). Мабуть це пояснюється тим, що син являвся продовженням традиції *familias* та роду, а донька входила до іншої сім'ї і юридично втрачала зв'язок з *pater familias* та родинними цінностями. Натомість навіть тоді, коли син не був *лід-владним*, він зберігав сакральні зв'язки з сім'єю колишнього домовладки. Попри терміновість відповідного обмеження у нормі Марціана, що не суперечить, а доповнює фрагмент Павла, все ж таки присутній елемент соціального становища адміністратора.

Регулятивний механізм, що сформувався за сукупністю відповідних правових норм, був свідченням того, що у низці випадків, позиції законодавчої політики Юстиніана відображали, швидше, античну, ніж християнську ціннісну парадигму. І це не випадково, оскільки відповідні праці з'явилися в контексті певних цінностей (III ст.), які попри активну релігійну політику імператора, знову ж знайшли відображення в реконструйованих та систематизованих нормах римського класичного права.

Що ж до мотивів захисту шлюбних прав жіночої частини вільнонароджених осіб Римської держави (в добу пізньої античності), в якості гіпотези, яка потребує спеціальних досліджень, можна висловити думку, що в цих нормах відобразилась позиція, сформована під впливом *філософії стоїків*, гуманістичного ставлення до жінки (*гуманізм – любов до людини, людинолюбство*) з провінції, яка могла разом з своїм батьком, стати об'єктом посягання адміністратора на їх права, волевиявлення та свободу. Таке ставлення до жінки було характерним явищем класичного римського та, особливо, юстиніанівського права, що, наприклад, проявилось в суттєвій еволюції майнових прав римських та візантійських жінок (D. 23.3.75; C. 5.13.1.15; I. 2.8 pr.; Nov. 89). З цих же позицій, можна оцінити не стільки наявність права, а відсутність заборони щодо шлюбу доньки чиновника та жителя провінції, оскільки останній, очевидно, не вважався потенційним об'єктом неправомірних дій адміністратора. Якщо порівняти дві моделі право-відносин, що торкалися морально-етичних підстав

юридичної заборони шлюбу та відносин, що в своєму протиправному змісті переходили на публічний рівень відповідальності, то в останніх модель *чоловік* (адміністратор чи його родич) + *жінка* (з провінції), та протилежна модель – *жінка* (донька адміністратора) + *чоловік* (з провінції), мали різні юридичні наслідки: у першому випадку передбачалась юридична відповідальність, у другому – реалізація особою (донька адміністратора) *jus connubii*. Натомість обидві моделі шлюбу, за нормами Октавіана Августа, (сенатор + жінка відомої категорії та жінка сенаторського походження + (наприклад) *вільновідпущеник*, не мали юридичної сили. Таким чином, у кожному випадку, відображених у *Lex Julia et Papia Poppaea* (поч. принципату) та *mandatum* неназваного імператора (очевидно Каракалли) і сентенціях римських юристів (перша пол. III ст.), були свої, особливі юридичні підстави для заборони шлюбу, оскільки йшлося про соціальний та адміністративний статус осіб. Соціальний статус – явище постійне, окрім обставин пов'язаних з *infamia*, натомість адміністративне становище – тимчасове.

Стосовно наступних фрагментів згаданих юристів (23.2.57; 23.2.63; 23.2.65) необхідно зауважити, що вони, деталізуючи норми фрагменту Павла, співвідносяться з ним, як конкретне та загальне (D. 23.2.38). Однак, окрім уточнення категорій чиновників, яким також заборонялися відповідні шлюби (*praefectus cohortis aut tribunus*), Емілій Папініан, окрім цього, з'ясовує причини та правову природу таких заборон. Він порівнював військових керівників з опікунами, наділеними відповідними повноваженнями і вважав, що саме "**становище вищої влади суперечить шлюбу**" (D. 23.2.63). Отже, цінність *Definitio* Папініана полягає в тому, що автор дає можливість зрозуміти мотивацію законодавців, які за цим визначенням вважали, що будь-яка особа, наділена владою, не може вступити у шлюб, з особою, що перебувала від попередньої у будь-якій формі залежності. Таким чином, в фрагменті Емілія Папініана був зафіксований правовий принцип для врегулювання відносин названих осіб, зміст якого відображав ідеї правової доктрини пізньоантичної та юстиніанівської доби.

Зміст правових норм "Відповідей" Юлія Павла, відображених в останньому з 4-х названих фрагментів (D. 23.2.65), зокрема, його першого параграфу, що по суті підтверджує названу мотивацію, але підкреслює, що незаконний шлюб чиновника з жінкою, що мешкає в провінції, набирав чинності після того, як він склав свої повноваження (D. 23.2.65. § 1). Таким чином, основною перешкодою шлюбу, за текстом фрагмента Павла, був також фактор влади, а не соціальне походження чиновника, що цілком відповідає відомій нормі – принципу його вчителя – Папініана.

Натомість останній фрагмент Павла у певному сенсі суперечив правовому змісту нормативних приписів відомого юриста Марцелла (*Marcellus*). "**Необхідно звертати увагу на те, – підкреслював останній – що б ніжчі за чином люди брали в дружини тих, яких забороняється брати тим, хто володіє більш високою гідністю**" (D. 23.2.49). Спосіб систематизації відомих норм заборон в контексті уривку Марцелла та його правовий зміст є красномовним свідченням того, що він також вважався юристами Юстиніана загальним принципом врегулювання шлюбних відносин римських громадян за соціально-політичними ознаками. Але, у практичному значенні норма Марцелла, за формою закріплення бажаної поведінки майбутніх суб'єктів шлюбу, мала все ж таки *рекомендаційний* характер.

Процес християнізації римського права суттєво вплинув на визначення заборонених та незаконних шлюбів. Однак, Конституція імператорів Феодосія, Гра-

ціана і Валентинівна, видана у 380 р., на перший погляд лише пролонгувала норми, які обговорювались в працях названих римських юристів і увійшли, таким чином, до єдиного нормативно-правового акту ранньовізантійських імператорів. Але детальний аналіз її правового змісту свідчить про наступне: законодавець чітко підкреслив мету нормативно-правового акту, яка передбачала захист шлюбних інтересів і прав осіб, які могли бути порушені тими, хто займав найвищу посаду в межах певної адміністративно-територіальної частини імперії (*rector provinciae*); в нормі даного акту значно розширено і чітко визначено коло осіб, які належали до родини та оточення управителя провінції і позбавлялись, таким чином, права на шлюб у провінції. В конституції також допускається можливість заручин, за відповідною формою, з чиновником, який *не вселяє жах* (*terribilis*), тобто не здійснює владного тиску на бажану жінку, її батька, опікуна, чи піклувальника (захисника), і має намір укласти законний шлюб; врегульовується також питання про передшлюбний дар (що в IV ст. став цілком юридичним явищем), який, у випадку відмови нареченої від шлюбу, після закінчення терміну служби адміністратора, безумовно йому повертався (С. 5.2.1). Наречена чи її домовладка, повернувши передшлюбний дар, не мали окрім цього жодних зобов'язань перед нареченим, які передбачались у звичайних шлюбних правовідносинах. Це пояснюється тим, що ризик відмови нареченої чи її батьків від шлюбної угоди (після складання повноважень), без жодної компенсації покладался на посадовця, оскільки він був ініціатором шлюбу, що, очевидно, на думку законодавця, могло створити потенційну загрозу незаконного використання ним службового становища. Таким чином, основними поняттями регулятивного механізму Конституції 380 р. є *службовий статус особи, свобода нареченої, передшлюбний дар, термін служби, законний шлюб* або повернення до *status quo*. Мета даного нормативно-правового акту полягала у захисті волевиявлення нареченої та її домовладки (батька чи іншої особи), від можливого посягання і тиску високого посадовця чи когось із його оточення. Отже, мета імператорської конституції цілком відповідає християнській ціннісній парадигмі та правовій доктрині ранньовізантійського періоду.

Закон імператорів Феодосія, Граціана і Валентинівна, в 438 році увійшов в *Codec Theodosiani* (СTh.3.6.1), а в 534 р., з незначними стилістичними доповненнями, в *Кодекс Юстиніана* (С. J. 5.2.1). Варто нагадати, що в останній фрагмент Павла, під час систематизації *Дигест*, була внесена інтерполяція, яка стосувалася передшлюбного дару та обставин його повернення нареченому. Це дає підстави вважати, що її джерелом була, у відповідній частині, конституція Феодосія, Граціана і Валентинівна (380 р.). Отже, норма про заборону шлюбу правителям провінцій, зазнавши вказаних редакційних змін в *Дигестах* та у *Кодексі Юстиніана*, що обумовлювалось впливом канонічного права та відповідними ціннісними орієнтаціями законодавців, увійшла, завдяки авторитету *Corpus juris civilis* Юстиніана, у наступні збірки та зводи візантійського права.

Втім, в часи Еклоги, коли вперше було сформовано, як зауважував Карл Цехаріе фон Лінгентала, християнське шлюбне право [18, с. 57], дана проблематика, – в силу відповідного філософсько-релігійного праворозуміння, що було відображено у вступі до збірки, – формально втратила свою актуальність. Безпосередньо причиною цього було те, що після відомих рішень Вселенського Трулльського (п'ято-шостого) собору 691 – 692 рр., в умовах поширення іконоборського руху, учасники якого, окрім іншого, апелювали до метафізичних

та соціальних ідеалів раннього християнства, в Еклезії (726 р.) імператорів Ісаврійської династії, сформувалась філософсько-правова концепція шлюбу, що була в значній мірі відображенням шлюбного ідеалу християнської Церкви. Законодавці Еклоги чітко визначили форму волевиявлення осіб, які володіли *jus connubii*, та сформували досить розгалужену систему шлюбних заборон (Ecl, 2. 1 – 4) проігнорували, при цьому, норми законодавства Юстиніана, що передбачали обмеження шлюбів за соціальним статусом та адміністративним і майновим становищем. Отже, подальша розробка фрагментів римських юристів вважалась недоцільною, оскільки це суперечило християнській ідеї шлюбних відносин, в контексті яких формувалась нова концепція *права осіб*, їх правоздатності та змісту *jus connubii*.

Разом з тим, у вступі до Еклоги, який відображав тогочасну християнську правову доктрину, від імені імператорів Лева III та Константина V, йдеться про врегулювання відносин між особами різного соціального рівня, але *в справедливому суді*, і при особливій відповідальності тих, хто забезпечує реалізацію законів. "Тим же, хто поставлений виконувати закони, – константували імператори-іконоборці, – ми рекомендуємо, а разом з тим і наказуємо утримуватися від всіляких людських пристрастей і виносити рішення, виходячи із здорового судження відповідно до істинної справедливості; не зневажати бідних, не залишати без переслідування *могутнього* і не висловлювати в перебільшеній формі на словах захоплення справедливості та рівністю, насправді ж віддаючи перевагу як більш вигідному несправедливості і лиходійству" [19, с. 50 – 51]. Таким чином, попри формальне посилення на законодавство Юстиніана, як основне правове джерело Еклоги, її законодавці відмовились від норм *Дигест*, що регулювали відомі шлюбні відносини, передбачили вирішення подібних питань у контексті відповідальності чиновників та суддів за несправедливе рішення стосовно особи, яка займала нижче становище і вступила у певні відносини з впливовою особою. Однак автори Еклоги, при систематизації збірки, формально не заперечували чинності правового положення *Кодексу* та *Дигест*, але висловили своє ставлення до врегулювання тотожних проблем на більш абстрактному та загальному рівні, через християнські юридичні принципи процесуального права.

Натомість у добу Македонської династії відповідні норми римського права, доповнені інтерполяціями юристів Юстиніана, знову набрали юридичної чинності. Це було пов'язано не тільки з онтологічними чинниками, але й з особливостями праворозуміння та юридичної техніки законодавців. Поставивши завдання відродження, систематизації та адаптації грекомовних текстів норм *Corpus juris civilis* Юстиніана, перекладених з латини на грецьку мову у другій пол. VI та на початку VII ст.), юристи Македонської династії змушені були у монументальному законодавчому зводі – *Basilicorum libri* (систематизованому за інституційною системою), відтворити відповідні норми шлюбно-сімейного права [20, с. 169 – 174]. Причини систематизації *Василік*, у які увійшли тексти складових частин *Corpus juris civilis*, пов'язані з особливостями мислення візантійських інтелектуалів, які в умовах розвитку середньовічної схоластики намагались при викладі будь-яких поглядів опиратися на непорушні авторитети та користуватися формуваннями минулих часів (5, с. 33). Це був свого роду період "класицизму", тобто формального відтворення норм правової традиції.

Оскільки авторитетом для візантійських імператорів-реформаторів "доби класицизму" було законодавство Юстиніана, то джерелами відповідних правових норм-

заборон, що увійшли у збірки Македонської династії, були фрагменти Дигест та відповідна конституція Кодексу Юстиніана (D. 23.2.38; C. 5.2.1; Bas. 28.4.60). В першоджерелах (*Інструкція* імператора, праці римських юристів) дане правове положення не мало християнського змісту, оскільки відповідні джерела появились у першій половині III ст. Але згодом християнські імператори воно, очевидно, зацікавило в якості юридичного засобу для захисту свободи волевиявлення суб'єктів законного шлюбу (*matrimonium*), що належали до різних категорій *romano populus*. Увівши у Василіки нормативно-правові заборони, за адміністративним принципом, імператор Лев VI намагався досягнути подвійної мети: по-перше, він виявив знаки уваги до правових реформ Юстиніана і надав відповідним нормам законної сили (Bas. 28.4.60); по-друге, усвідомивши необхідність врегулювання відповідних суспільних відносин, імператор намагався використати відповідні правові приписи у судовій практиці.

Останнє змусило імператора адаптувати відповідні норми до нових суспільних умов. Для цього був створений новий юридичний акт (Nov. 23), правова форма якого – *Novellae Constitutiones* – сприяла правотворчим підходам, що виходили за межі існуючої правової традиції. Новела імператора Лева VI не стільки доповнила (щодо категорій осіб) попередні джерела, а кардинально змінила правовий зміст відомого нормативного положення, яке, торкаючись визначених суб'єктів шлюбних правовідносин, набрало чітко вираженого заборонно-безальтернативного змісту та імперативного характеру. Це спричинило, між нормами Василік та 23-ї Новели Лева Мудрого, певну колізію, яку очевидно слід тлумачити наступним чином. У випадку з *Basilicorum libri* імператор діяв як типовий середньовічний схоласт, намагаючись внести новий правовий зміст у старі, традиційні форми. У другому – він керувався власним розумінням суспільної необхідності та здоровим глуздом у ставленні до традиції, залучаючи у *Novellae*, при необхідності, навіть норми *jus non scriptum* (7, с. 89 – 92).

Разом з тим, слід зазначити, що основними ідеальними чинниками, які детермінували законодавчу діяльність Лева VI, було римське право та християнські цінності. Якщо перший чинник був реалізований перш за все у *Basilicorum libri*, то другий – в *Procheiros nomos* (*компактний збірник права в 40 титулів*). У Василіки увійшли норми відомого правового положення, а в Прохирон – лише загальний принцип (як в Еклезії, але інший за формою) врегулювання відповідних суспільних відносин (Proch. 7. 16). Однак, опираючись на оцінки відомих дослідників законодавчої діяльності Лева VI, в контексті широкій палітри історичних джерел, слід зазначити, що він керувався не тільки "ідеєю права" (*римського*) та духом християнства, але й суспільною необхідністю та політичною доцільністю. Наприклад, Є. Ліпшиц, посилаючись на вказану Новелу та її наукові оцінки відомого дослідника законодавчої спадщини Лева VI, зауважила: "Відмітимо, що М.Я. Сюзюмов трактує цю новелу як посилення заборон шлюбних зв'язків правителів провінцій з місцевою землевласницькою аристократією" [7 с. 96]. Відомий дослідник історії Візантії Михайло Сюзюмов (1893 – 1982) (колишній студентом Тартуського (Юр'ївського) університету (1911 – 1916) дійсно тривалий час досліджував проблеми міської та частково сільської еліти Візантії, але очевидно його позиція, стосовно законодавчої політики імператора Лева VI, та мотивів відповідного правового положення у 23 Новелі, є більш багатогранною і аргументованою. Так, М. Сюзюмов звернув увагу на небезпеку зосередження в руках столичних сановників адміністративної влади та

земельної власності в провінціях, але окрім соціально-економічних та політичних аспектів історії Візантії, вчений приділив значну увагу ідейно-правовим явищам імперії, зокрема, досліджував новели Лева VI у контексті філософсько-правових та економічних поглядів імператора-філософа [5, с. 33-38]. Дослідник звернув увагу на критичне, але зважене ставлення імператора Лева Мудрого до правової традиції. Так, останній підкреслював: "Багато хто, шанує старі часи як щось священне, бажає слідувати їм в житті та в установленнях. Я ж знаю, що хоч старі часи і переважають багато в чому нинішні часи, але все ж таки в дечому старі часи поступаються новим" (Nov. 24). Намагаючись юридично захистити право кожної особи на необмежене нічим і ніким право приватної власності, він, на відміну від юридичної практики країн Східної та Західної Європи (в період середньовіччя та нового часу), не обмежував його стосовно нерухомого майна. Виходячи з принципів приватної власності римського права та християнської ідеї свободи, він виразив свою думку наступним чином: "Кожний власник має право продавати свою нерухомість будь-якій особі, кому забажає. Якщо власник сплачує встановлені державою податки, то ніхто із сусідів не має права перешкоджати відчуженню нерухомості" (Nov. 114). Ідея свободи і римське *jus commercii* обумовили скасування будь-яких обмежень для вільних жителів Константинополя і, передусім, сановників і архонтів столиці в набутті ними нерухомого майна (Nov. 84). Однак, у цій же новелі, імператор суворо заборонив вищим чиновникам та великим землевласникам з столиці, які виконували свої обов'язки в провінції, вести там власні комерційні справи та набувати будь-яке майно.

З такою позицією цілком узгоджується заборона, для тих же столичних сановників, що управляли римськими провінціями, одружуватись там з місцевими жителями (Nov. 23) та отримувати від їх батьків, опікунів чи інших уповноважених осіб *установлений посаг* (*dos*). Таким чином, відповідний шлюб міг сприйматися як форма набуття майна в провінції у *володіння*, оскільки посаг, з часів класичного римського права, вважався, принаймні формально, власністю дружини. Втім, цілком зрозуміло, що правитель провінції міг створити законні підстави для того, що б володіння могло набрати юридичного змісту власності.

Разом з тим, не відмовляючись від висловленої ідеї Є. Ліпшиц та М. Сюзюмова про мотиви однозначної і безальтернативної шлюбної заборони, необхідно взяти до уваги, що відповідно налаштований імператор-реформатор, який скасував статус вільновідпущеників, передбачив відповідний юридичний механізм шлюбу вільних і рабів, намагався захистити спадкові інтереси родичів монахів, обмежити економічний тиск *динатів* (читай магнатів) на соціальні низи (та ін.), не міг не керуватися такими ж ідеями свободи (про які, в іншому контексті, писав дослідник М. Сюзюмов), в контексті захисту *jus connubii* осіб, які знаходились під адміністративною юрисдикцією інших. В діях імператора, який керувався здоровим глуздом та прагнув справедливості, помітна відповідна логіка: якщо особисті права (шлюбні та майнові) столичних можновладців у провінціях суворо обмежувались, то права жителів провінції іманентно захищались. Отже, Лев VI у 23 *Novellae* суттєво змінив правовий зміст відомого положення: 1) розширив категорію осіб, які втрачали право на шлюб за відомим принципом; 2) скасував попередні нормативно-правові акти з даної проблематики; 3) однозначно заборонив особам відповідної категорії *romano populus* вступати у шлюб з жителями провінцій. Отже, за нормою Лева VI, будь-яка особа, наділена

владу, не могла вступити у шлюб, з особою, що перебувала від попередньої у будь-якій формі залежності. Остання вимога закону не допускала жодних альтернатив і варіантів, які передбачались попереднім законодавством, оскільки родинні відносини та формування магнатських володінь столичних чиновників в провінції таїли велику небезпеку децентралізації і занепаду держави. Таку позицію підсилює друга смислова частина відомої нам 84 Новели (про заборону сановникам вести комерційні справи в провінції), що увійшла разом з іншими в єдиний, як з'ясувала Є. Липшиц, збірник 113 Новел імператора Лева Мудрого (*Філософа*) (886 – 912 рр.), систематизований в часи його правління (до 894 р.) [7, с. 82].

В цілому, погоджуючись з позицією відомих дослідників законодавства Лева VI, слід зауважити, що *ліберальні* ідеї християнської свободи, неодноразово висловлювані імператором, в якості філософсько-правових принципів, не могли не відобразитись у відповідних нормах, що повинні були гарантувати захист від насильства адміністраторів у шлюбній сфері та вільне волевиявлення до шлюбу мешканцям провінцій.

Потрапивши в *Basilicorum libri* та 23 Новелу Лева Мудрого, нормативно-правові заборони, за адміністративним принципом, зберегли чинність до кінця існування Візантійської імперії, оскільки із *jus vetus* юридичну силу, як правило, зберегли ті норми, які увійшли у законодавство перших імператорів Македонської династії і, передусім, у монументальний звід *Basilicorum libri*, основний пам'ятник права Македонської династії (*60 книг*), який називали "грецьким Юстиніаном" [20, с. 169].

Насамкінець, відома шлюбна заборона увійшла в останні збірки права Візантійської імперії. Так, в збірку канонічного права – Синтагму Матвія Властаря (1335 р.) – згадані норми увійшли в двох варіантах: в лаконічній та розширеній формі. Остання, по суті, поєднала зміст відомої конституції Кодексу (5.2.1) та фрагменту Павла (23.2.38), відображеного у *Basilicorum libri*. Усі ці нормативно – правові акти мають явно виражений диспозитивний характер. Натомість, у *Шестикнижжі Арменопуло*, приватній компіляції основних положень усієї візантійської правової системи, маємо виклад відповідних норм у формі нормативно-правової дихотомії: 1) відображення названих джерел III, IV та VI ст. (+ фрагмент у *Basilicorum libri*), що передбачали певні альтернативи і навіть тимчасове порушення відповідних норм права, до закінчення служби адміністратора; 2) своєрідна ексцерпт із 23-ї новели імператора Лева VI, що має чітко виражений імперативний характер. Обидві частини відображають правовий зміст вказаних джерел.

Щодо правозастосування норм диспозитивної та імперативної частин відповідного фрагменту *Шестикнижжя Арменопуло* можна припустити, що їх застосовували в судовій практиці могло здійснюватись за прикладом церковних судів, тобто за принципом *акрівії* (*принцип вирішення церковних проблем з позицій однозначної визначеності*) та *ікономії* (*принцип вирішення церковних питань з позицій поблагливості, практичної користі та зручності*), в залежності від обставин, оцінка яких, очевидно, покладалась на розсуд судді. Такий підхід можна пояснити особливостями взаємовідносин персоніфікованих представників двох головних інститутів держави – патріарха та імператора. На останньому етапі історії Візантійської імперії (1261 – 1453 рр.) з'яв-

ляються спільні церковно-державні "Вселенські суди", світсько-канонічні правові збірки, спільні нормативно-правові акти. Характерною рисою відносин представників держави і Церкви стала взаємна підтримка імператора та патріарха [20, с. 218, 224, 229 – 233]. Причому домінуюча роль в цих взаєминах належала не імператору як раніше, який керував останками могутньої в минулому середземноморської імперії, а патріарху, оскільки церковна влада останнього поширювалась на усю християнсько-православну ecclesia, яка розташовувалась на трьох світових континентах. Саме вселенські патріархи намагались переконати правителів християнських країн, незадовго до падіння Візантійської імперії, що там де є Церква, там мусить бути імператор, що "імператор (*basileus*) і патріарх – рівно необхідні частини церковно-державного тіла" [21, с. 37]. Тому, посилення ролі Церкви у візантійському суспільстві та державі зумовило те, що не тільки джерела, але й методи канонічного права та церковного судочинства могли впливати на методологію правозастосування у світських судах Візантійської імперії.

В цілому *Синтагм Матвія Властаря* та *Шестикнижжя Арменопуло* мають (майже) компілятивний форму і певний час вважалися приватними посібниками для церковних та світських судів. Разом з тим, завдяки цим джерелам (*які пізніше стали офіційними збірками Церкви та правових систем православно-християнських держав (Греції, Румунії)*), відомі норми-заборони шлюбів відповідної категорії осіб були рецепітовані в канонічне та світське право християнських країн та народів.

1. Дигести Юстиніана / Перевод с латинского; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Т. IV – М., "Статут", 2004. – 780 с. 2. Шулин Ф. Учебник истории римского права. Пер. с нем. И. И. Шукина. Под. ред. В.М. Хвостова. – М., Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 1893. – 609 с. 3. Римское частное право: Учебник / Под. ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. – М.: Юрист, 544 с. 4. Підпригора О. А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с. 5. Сюзюмов М.Я. Экономические воззрения Льва VI // *Византийский Временник* – 1959. – Т. XV. – С.33-49. 6. Липшиц Е.Э. Право и суд в Византии в IV–VIII вв. – Л., Издат. "Наука", 1976. – 229 с. 7. Липшиц Е.Э. Законодательство и юриспруденция в Византии в IX – XI вв. – Л., Наука, 1981. – 246 с. 8. Сімейний кодекс України. Станом на 12 травня 2011 року // zakon.rada.gov.ua; 9. Бенеманский М. О ПРОХЕЙРОС НОМОС императора Василия Македонянина. Его происхождение, характеристика и значение в церковном праве. Вып. I. – Сергиев Посад, 1906. – 556 с. 10. Дячук Л. Шлюбні "табу" у візантійській правовій культурі // *Про українське право*. – 2008. – № 3. – С. 216 – 237. 11. Fontes iuris romani antiquae edidit Carolus Georgius Bruns. – Tubingae, in LIBERARIA LAUPPIANA, MDCCCLXXIX [1879]. – S. 105-108. 12. Покровский И.А. История римского права. – Минск: Харвест, 2002. – 528 с. 13. Дюрент В. Цезарь и Христос / Пер. с англ. В.В. Федорина. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1995. – 736 с. 14. Ранович А. Б. Эдикт Каракаллы о даровании римского гражданства населению империи // *Вестник Древней истории*. – 1946 – № 2. – С. 66 – 80. 15. Матфей Властарь, иером. Алфавитная Синтагма: Собрание по алфавитному порядку всех предметов, содержащихся в священных и божественных канонах. – М., 2006. – 496 с. 16. Арменопуло К. Шестикнижие. Перевод ручной книги законов или так называемого Шестикнижия, собранного отовсюду и сокращенного достопочтенным Номофилактом и Судьею в Фессалонике Константином Арменопулом. – Ч. II. Одесса, 1908. – 163 с. 17. Дождев Д.В. Римское частное право. – М., Издат. группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 704 с. 18. Zachariae von Lingenthal K.E. Geschichte des griechisch-romischen Rechts. – Berlin, WEIDMANNSCHE BUCHHANDLUNG, 1892. – 422 s. 19. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века (перевод Е.Э. Липшиц) // *Эклога. Византийский законодательный свод VIII. Византийская Книга эпварха*. – Рязань, "Александрия", 2006. – 591 с. 20. Медведев И.П. Правовая культура Византийской империи. – СПб.: Алетей, 2001. – 576 с. 21. Сокольский В. О характере и значении Эпанагоги // *Византийский временник*. Т. I. Вып. I. Под. ред. В.Г. Васильевского и В.Э. Регеля. – СПб, Издание Императорской академии наук, 1894. – 798 с.

Надійшло до редколегії 08.06.11